

İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERİ HORACE RUMBOLD'A GÖRE 1918-1920 YILARINDA TÜRKİYE

Ahmet ÖZGİRAY

Harbiye Nezaretinin Denetimi[1]

1920 Mart ayında İngiliz yetkililer, Barış Anlaşmasına karşı silahlı direnme için gizli hazırlığa son verme amacıyla, Osmanlı Harbiye Nezaretinin işgalini gerekli gördüler(2). Osmanlı Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa(3), her türlü savaş malzemesini Ankara ve Edirne'ye naklettiriyor ve Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'da bunu gizlice destekliyordu.

Fransızlar ise İstanbul'un işgaline ses çıkarmamış ama uygun da görmemişlerdi. Hem Fransızlar hem de İtalyanlar Türkler arasında işgalin yalnızca İngilizlerce önerildiği yolunda propaganda yaparak işgali başarısızlığa uğratmaya çalışmışlardır. Ancak İngilizlerin başarıya ulaştığını ve prestijlerinin artırdığını görünce de Fransa ve İtalya İngilizler tarafından kurulan denetimde eşit koşullarla işbirliği yapma isteğini gösterdiler. Buna izin verildi ve bir İngiliz subayının başkanlığında Fransız ve İtalyan subaylarının üye olduğu ve üç subaydan oluşan bir müttefik komisyonu 26 Mart 1920 den itibaren Osmanlı Harbiye Nezaretinin denetimini yapmaya başladı.

Bu komisyonun amacı, Mustafa Kemal'e her türlü yardımı önlemek, ayrıca günlük mahalli yönetim işlerine etkili bir kontrol getirmektir. Komisyonun işleri, Harbiye Nezaretini doğrudan doğruya kontrol etmek, buradan topladığı istihbarat bilgilerini değerlendirmek, gerek gördüğünde de askeri okulları teftiş etmektir.

Bu sırada, milliyetçi hareket mensupları ve İstanbul'daki çok sayıdaki subayın maaşlarındaki sürekli gecikmelerden dolayı büyük oranda memnuniyetsizlik ve entrikalar sürüyor, bu da gerek üst gerek alt rütbeli subayları Kemalistlere katılmaya sevk ediyordu.

Gerçekten Harbiye Nezaretinde çalışan çok sayıda subayın acıklı bir yoksulluğa düşmeleriyle durum daha da kötüleşmişti. Bunlar tramvay bilet parası veremedikleri için iş yerine yürüyerek gidiyorlar, açlık ve durumlarındaki belirsizlik de vazifelerine karşı isteklerini azaltıyordu. Dizginleri 1920 Ekim ayı sonlarına doğru ele alan, dönemin Harbiye Nazırı Ziya Paşa dikkate değer kişiliği ve

---

1-Bu yazının ilk bölümü Ege Üni.Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisini 1981de çıkan ikinci sayısında yayımlanmıştır.

2-British Documents on Foreign Policy. cilt VIII. s.412,420-450-454

3-Cevat Çobanlı Paşa'dır.

politikadaki bilinen tarafsızlığıyla subayların güvenini kazanmıştı. Ve işleri bir dereceye kadar toparlamaya muvaffak olmuştur. Ancak Ziya Paşa'nın en büyük problemi parasızlıktı. Kendisi şu çift yönlü sorunla karşı karşıyaydı. Çok sayıda subayın aylığını verebilmek ve onların Kemalistlere kaymasını önlemek için onları hoşnut etmeye çalışmak ve özellikle Harbiye Nezaretinde çalışanlar olmak üzere çalışan subayların sayısını azami ölçüde azaltmaktı. Savaş malzemeleri fabrikaları da ayrı bir sorun olmuştur. Buralar sakindi ve devamlı zarar ediyorlardı. Subayların durumunda olduğu gibi, kısır bir döngü içinde bulunuyorlardı. Fabrikalar kapatılsa, bu pek çok sayıda görevlinin işten atılması ve durumdan hoşnutsuz kişilerin sayısının kentde artmasına sebep olacaktı.

Ancak, yapılan ince hesaplardan sonra 1920 Nisan ayından itibaren Harbiye Nezareti büroları tümüyle yenileştirilmiş ve çalışan subayların büyük bir bölümü yarı maaş esasına getirilmişti.

1920 Şubat'ından Sonra İstanbul Hükümetinin Emrinde Olan Silahlı Kuvvetlerin Durumu

İstanbul'un 16 Mart 1920 de askeri işgali sırasında Harbiye Nazırını resmen haberleşme halinde olduğu Kolordular yalnızca Bandırma, Konya ve Edirne'de bulunanlardı. Ancak Kolordular Harbiye Nazırınca yayımlanan emirleri uyguluyorlardı. Ancak Nisan ayı ortalarında Bandırma ve Konya, Merkezi Hükümetten emir almayı reddetmiştir. Edirne ise Haziran sonunda Yunanlıların, Trakya'ya ilerlemesine kadar haberleşmeyi kesmemiş fakat emirleri uygulamamıştır(1). Böylece, 1920 Mart'ından itibaren İstanbul Hükümetinin emrindeki yegane askeri kuvvet İstanbul'da bulunanlardı. Bunlar 25. kolordunun çekirdeği olan, çeşitli muhafız birlikleri, itfaiye alayı ve askeri polisten ibaretti.

Damat Ferit Paşa Hükümetinin 3 Nisan 1920 de iktidara gelişinden kısa bir süre sonra, Sadrazam kendisini Harbiye Nazırı Vekili tayin etti ve derhal Kemalistlerle savaşmak üzere bir "Güvenlik Kuvveti" yani Hilafet Ordusunu kurmaya başladı. Bu ordu için; mevcut birliklerden gönüllüler ve dışarıdan yazılanlarla adam sağladı. Gönüllü yazılanlara ayda 30 TL. gibi bir yüksek maaş bağlandı. Bu kuvvetlerin subayları politik eğilimlerine göre seçilmiş yaşlı ve çoğu ise işe yaramaz kişilerdi.

Bunların yanısıra, Nisan ayı sonunda Çerkez Ahmet Anzavur mahalli başı bozuklardan oluşan bir kuvveti Kara Biga bölgesinde Kemalistlerin yani Milliyetçilerin üzerine gönderdi. Bu kuvvetin lojistik malzemesi İstanbul Hükümetince sağlanmıştı(2). Girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Aynı sıralarda, Hilafet Ordusundan seçilen 600 askerle Süleyman Şefik Paşa(3) Adapazarını Milliyetçilerden kurtarmak üzere "İzmit yöresine gönderildi. Bu kuvvet de başarılı olmadı. Pek çok subay ve asker firar etti ve Haziran ayının birinci haftasında bu kuvvetin geri kalan bölümü izmit'teki İngiliz Savunma Bölgesi

1-Sabahattin Selek, "Anadolu İhtilali", İst.1976, s.137

2-Rahmi Apak, "70 lik Bir Subayın Anıları," Ankara, 1937, s. 194

3-Kenan Esengin, "Milli Mücadeledeki Hıyanet Yarışı" Ankara 1969, s.126-7

içine çekildi. 11 Haziran'da da, bir çekirdek tabur, bölgenin savunmasını ayarlamak için, Üsküdar yakınında konaklamak üzere, deniz yoluyla İstanbul'a geri yolladı.

Izmit'teki Kuvvetin dönmesinden kısa bir süre sonra, "Güvenlik Kuvvetleri" İngiliz Başkomutanının emriyle dağıtıldı. Düzenli askerler birliklerine dönerken, gönüllülerin işine son verildi. Aynı günlerde 25. Kolordu dağıtıldı, askerler, "Güvenlik Kuvveti"nde hizmet görenler de dahil olmak üzere, birinci Bileşik Tümen olarak reorganize edildiler. Damat Ferit Hükümetinin amacı, bu tümeni savaş gücüne ulaştırmak ve Yunanlılarca Milliyetçilerden arındırılmış olan Bursa bölgesinde, İkinci Bileşik Tümen oluşturmaktı. Ne var ki asker toplama izni Müttefik yetkililerince verilmedi.

Bütün bu olaylar sebebiyle, 16 Mart 1920 işgalinden sonra İstanbul Hükümetinin denetimi altındaki askeri kuvvetlerin güçlerinde ve verimliliklerinde sürekli bir düşüş olmuştu

Bu kuvvetlerin 1 Ocak 1921'deki durumu aşağı yukarı şöyledir:

Birinci Bileşik Tümen	: 1.650
Askeri Polis	: 1.300
Garnizon Komutanı Emrinde	: 550
İtfaiye Alayı ve Çeşitli Muhafız Birlikleri	: 500
Çeşitli Askeri Kuruluşlar (Okullar, Depolar, Daireler Vs. ....)	: 2.500
Toplam.....	: 6.500

5 Temmuz 1920'ye kadar I. Cihan Harbi Türk Savaş tutsakları İstanbul'a getirilip mümkün olan en az gecikme ile Türk yetkililerince evlerine gönderildiler. Bu tarihte İstanbul'a ya da İstanbul'dan memleketine geri gönderme işlemi Müttefik yetkililerince durduruldu. 9 Eylül'de memleketlerine gönderme işlemi yeniden başlatıldı, bu tarihten itibaren, 20213 savaş tutsağı, İstanbul'a gelmiş, bunlardan 18.429'u evlerine gönderilmiştir.

Merkezi Hükümetin emrindeki askeri kuvvetlerin o andaki durumu şöyleydi: İşe yaramaz halde Askeri hücum birliği veya askeri savunma birliği bir tümen ki bu Tümen de durumu ile gerek subaylar gerekse askerler için moral bozucu olduğundan, parasal zorlamalarla Müttefik Komisyonunca dağıtılmaları önerilmişti. Harbiye Nezareti Garnizon Komutanının emrindeki aşağı yukarı 400 askerden oluşan askeri polis, kent içinde çıkabilecek bir huzursuzluğu savuşturmak amacıyla şehir dışında varlığını sürdürmesini Harbiye Nazırı arzu etmiştir. Ancak böyle bir amaç için bile bu kuvvetin yararlı olabileceği şüpheliydi. Çok iyi bir asker ve güçlü kişiliği ile iyi bir organizatör olan Garnizon Komutanının enerjisi sayesinde içindeki huzursuzluklar kısa sürede sona erdirildi.

Türk ve Müttefik Polisi

Türk Polisi, genelde iyi çalışmıştır, o sıradaki Genel Müdür Tahsin Bey, Müttefiklerle işbirliği yapmaya ve Komisyonun önerilerini uygulamaya hazır ve istekli görünmüştür. Polise gereken ödemenin zamanında yapılmaması bazı hoşnutsuzluklara yol açmış, ancak bu sorun hemen çözümlenmiştir. Türk Polisi yetersiz, eski giysi ve gereçlerle hizmet yapmaya çalışıyordu. Buna rağmen morali bozuktu. Türk Polisinin tüm gücü 3160'dır. Hükümete aylık maliyeti aşağı yukarı 140.000 TL.dir. Buna ek olarak, yeni giysi, gereç ve konut için acilen paraya ihtiyaç vardı.

Şubat 1920'de İngiliz Albay G.R.Bollard'ın Müttefik Polis komisyonu Başkanlığına gelmesi sırasında, İstanbul'daki Müttefik Polisler arasında İngiliz personeli azalmış, buna karşı uğraşılacak problemler çoğalmıştı. Bu arada polisin kendi problemleri de (Hizmet şartları ve koşulları v.b.) çözümlenememiş ve askıda bırakılmıştı. Bu yüzden verilen, karar ve emirlerin ifâsı hızlanamıyordu. Bu tarihteki İstanbul'da bulunan Müttefik Polis Gücünün sayı olarak dökümü şöyle idi:

	<u>Subaylar</u>	<u>Askerler</u>
İngiliz	13	48
Fransız	11	115
İtalyan	7	117

Görüldüğü gibi, sayı bakımından yetersiz olan bu güç, aşağıdaki görevleri de yapmak zorundaydı;

a-İstanbul Emniyet bakımından üç bölgeye ayrılmıştı. Bunlardan: Beyoğlu İngiliz, İstanbul Fransız ve Üsküdar İtalyan yetkililer tarafından kontrol edilecekti.

b-Müttefik Polis görevlileri zamanının büyük bir kısmını silah taşıyanlara, Belediye işlerine ait kurallara karşı gelenlere, vurgunculara ve tehlikeli araç kullananlara ceza vermek gibi yargıçlık görevlerine ayırmıştı.

Ayrıca bunların çalışmaları Sırbistan ve Romanya konsolosluklarının yapacağı işlere de yaygınlaştırılmıştır.

Bütün bu işler yapılırken, H. Rambet gelecekteki gelişmeleri de şöyle planlamaktaydı:

Barış antlaşmasının resmen tasdikinden sonra:

1-Yasa ve emirlerin devamlılığı için yalnızca Türk Yasaları ve Kapitülasyonlar kalacak,

2-Yasa ve emirler karşısındaki aksaklıklardan Fransız, İngiliz ve İtalyan yurttaşlarından yardım beklenecek,

3-Müttefik Polisinin bir bakıma korunması altında bulunan özellikle Yunanlıların, Rusların, Rumenlerin, Sırpların, Gürcülerin ve Ermenilerin oluşturduğu 500.000 kişi üzerindeki denetimin devamı benimsenmelidir.

a.Entrika ve politik düşünce bir gecede yok olamaz.

b.Yunanlılar ve Türkler arasında iyi ilişkilerin yerleşmesi için uzun yıllar beklemek gerekecektir.

c.Antlaşmanın getirdiği Kapitülasyonlardan yararlanan yeni Müttefik güçlerin devam ve prestijlerini ortaya koymaları zaman alacaktır.

d.Türk polisinin morali düşüktü. Müttefiklerle ilgili konularda ya da Müttefik güçlerin himayesi altında olanlarla ilgilenmelerine izin verilmemiş ve sonuçta insiyatiflerinin çoğunu kaybederek şehirdeki polis görevi ile ilişkisini yitirmiştir. İnsiyatifin yeniden kazandırılmasından önce personelde köklü değişiklikler yapılması gerekmekteydi.

Müttefiklerin Türkiye'deki devlet işlerinin iyileştirilmesi için, yapılan askeri işgalden sonra amaçları, bozukluğu gidermek, kentteki sağlık hizmetlerini geliştirmek, iyi bir düzen kurmak ve genel olarak şehirdeki moral standardını yükseltmek için, bir hayli olumlu çalışmalar yapmıştır. Aşağıda listesi verilen talimatı uygulatacak bir Müttefik Polis gücü olmadan Müttefikler tarafından yapılmış olan bütün olumlu çalışmalar ve gelişmeler, çeşitli yetkililer tarafından çıkarılmış talimatı uygulatacak için gerekli olan gücün yoksunluğundan dolayı sonuçsuz kalmıştır.

Müttefik polisinin uygulatacağı hükümler;

1.Müttefik birliklere karşı saldırılara alınacak önlemler,

2.Silah taşımak ve halk toplantıları ile ilgili önlemler.

a.Kahve, v.b. yerlerin kapanması

b.Kumarhanelerin kontrolü

c.Trafik kontrolü

d.Sağlık işleri

- e.Belediye işleri
- f.Yiyecek kontrolü
- g.Pasaport muameleleri
- h.Gümrüklerin denetimi
- i.Vergilerin denetimi
- j.Limanların kontrolü
- k.Kaçakçılığa karşı önlemler.

Barış Antlaşmasının tasdikinden sonra Müttefik Polisinin yerleştirilmesi aşağıda gösterildiği üzere önerilmektedir.

	<u>Subaylar</u>	<u>Diğer Rütbeler</u>
İngiliz	13	50
Fransız ...	10	50
İtalyan	10	50

Bu kuvvetlerin aylık, ücret, tayin ve diğer harcamaları toplam 9000.-TL civarındadır.

O güne kadar Müttefik Polisi, geçici bir tedbir olarak düşünülmüştür. Ne görevliler ne de askerler için hizmetin sınırları konusunda kesin hiçbir şey ortaya konmamıştı. İlgili herkesi tedirgin eden husus hakkında artık kesin bir sonuca ulaşacağı umulmaktaydı.

Sağlık Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğunda halkın sağlığının korunması 1920' lerde olduğu gibi eskiden de iki ayrı kuruluşun elindeydi, biri dış kesimlerle yani deniz ve kıyıları, diğeri de iç kesimlerle yani şehir ve belediye'ye ait sorunlarla uğraşmaktaydı. Mütarekeden sonra bunların her ikisi de Müttefik yetkililerinin denetimi veya gözetimi altına alınmıştı.

Deniz ve Kıyı Sağlık Hizmetleri

Bu hizmet 1838' den 1914' e kadar yapısı bakımından uluslararası bir karakter taşıyan bu sağlık kurulu tarafından yürütülmüştü. Bu kuruluş sekiz Türk ve 13 diğer devletin birer delegesinden meydana gelmişti. Ancak 1914'de Türkiye Hükümeti Kapitülasyonları fesh etti(1). Aynı zamanda yabancı delegeleri

1-Ulrich Trumpener, **Germany And The Ottoman Empire**, Princeton 1968, s. 38 8 Eylül 1914 de Osmanlı Hükümeti Kapitülasyonları kaldırdığını Dünya'ya ilan etti.

de Sağlık Kurulundan çıkardı. Bu keyfi ve tek yönlü davranışı resmen protesto eden İstanbul'daki Misyon Şefleri bu eyleme izin vermemişlerdi.

Osmanlılar savaşa girdikten sonra, Komisonun sekiz Osmanlı Üyesi Türk Heyeti olarak göreve devam etmişler ve bu Kuruluşa "Direction generale du Service sanitaire des Frontieres" adı verilmiştir.

Mütarekeden hemen sonra İngiltere'nin girişimi ile iç ve dış sağlık kesimleri üzerinde denetimi öngören bir Müttefiklerarası Komisyon kuruldu. Bu Komisyonun Başkanlık görevini İngiltere Sağlık Hizmetleri Müdürü yürütmüştür. Bir süre sonra, Fransız Silahlı Kuvvetleri sağlık hizmetleri başkanının şefliği altında başka bir Müttefiklerarası Komisyon kurulmuştur. Bu iki kuruluşun arasında doğabilecek herhangi bir uyuşmazlığı önlemek için, Kasım 1919 da, Fransız Başkanlığındaki Komisyonun dış kesimlerin sağlık işleriyle uğraşması ve İngiliz'in Başkarlığı altında olanın da, iç kesimler ve kent sağlık hizmetlerini yürütmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma iyi yürütülmüş, genelde, tatminkar çalışmıştır.

Önceden, "Comission Sanitaire Interalliee Maritime et des Frontieres" olarak adlandırılan heyet haftada bir gün toplanmaktaydı. Bu kuruluş müttefik deniz ve askeri sağlık hizmetleri temsilcileri, Müttefik Yüksek Komiserleri Sağlık danışmanları, Yunanlı ve Rus temsilcilerinden meydana geliyordu. Sonra Fransız Sağlık Hizmetleri Müdürünün Başkanlığı altında yürütüldü. Bu heyet belli bir oranda eski sağlık kuruluşunun yetkilerini yüklenmiştir. Buna göre birçok ülkedeki salgın hastalıklar hakkında raporlar almakta ve hastalıktan etkilenmiş yerlerden gelenler üzerinde uygulanacak işlemlere karar vermekteydi. Bu işlemleri yürüten uygulayıcı heyet, yukarıda belirtilen Türk kuruluşudur. (Direction generale du service sanitaire des Frontieres).

Böylece kısaca anlatılmış olan Kuruluşun 1920 yılında bir hayli sıkıntılı devreleri olmuştur. Çünkü yazın Güney Rusya'da devamlı kolera salgını görüldü, Batum ve Doğu Akdenizin çeşitli yerlerinde veba salgını vardı, Rusya'da yılın ilk ve son aylarında tifüs oldukça yaygındı İstanbul'un karşılaştığı tehlike General Denikin'in mağlubiyetinden sonra, ilkbaharda Rusya'dan göç eden çok sayıda mülteciler ve General Wrangel'in Kırım'dan çekilmesinden sonra Sonbaharda İstanbul'a göç' de büyük ölçüde artmıştı. Mevcut karantina ve diğer koruma yerleri bu tür göçler karşısında gerçekten yetersiz kalmıştır. Ancak sevindirici husus, sonuçlar çok ciddi değildi. Aralık ayında İstanbul'a 25 mil uzakta bir mülteci kampında çıkan kolera (Toplam seksen dört olay) ve şehirdeki bir Fransız Hastanesinde dört ayrı vak'a, yılın büyük bir kısmında şehirde değişik veba ve tifüs vakaları dışında büyük bir sağlık problemi çıkmamıştır.

1919 yılı baharında, Müttefik Yüksek Komiserleri Sağlık danışmanlarını (ki bunlar Sağlık Kurulunun bir önceki üyeleridir) Türk Sağlık Yönetiminin yan Komitesi olarak atanmıştır.

Bu heyet ayrıca idarenin emekli aylığı bağlama işini üstlenmiştir. Türk idaresi tarafından açığa alınan ya da kısmî ödeme ile işten çıkarılan sağlık memurlarına paralarını vermiştir, daha birçok tali sorunlarla da ilgilenmiştir ve tam bir denetim üstlenmeksizin belli bir dereceye kadar hizmetleri yönlendirmiştir. Ancak sonra aşağıda açıklandığı gibi, yönetimi doğrudan doğruya yükümlenmiştir.

Yan komisyonu, bir önceki Sağlık Kurulu işlerinin tasfiyesi ve Sevres Antlaşmasında belirttiği gibi Boğazlar dışında Türkiye'deki yeni sağlık

kuruluşunun alacağı şekil hakkındaki önerileri düzenlemek için iyi bir Müttefiklerarası Komisyon veya Komisyonların görevlendirilme isteğini birkaç kez ısrarla istemiştir. Bu Antlaşmanın 46. maddesi uyarınca önceden İstanbul Sağlık Kurulunun uygulamaları, Boğazlar bölgesini ilgilendirdiği ölçüde, Boğazlar Komisyonuna geçmesini ve 427. madde de Türkiye, Boğazlar dışında kalan Türk kesimini ilgilendirdiği ölçüde, daha önce bu bölgede Sağlık Kurulunun ilgilenmiş olduğu tüm konularda öngöreceği herhangi bir kararı kabul edeceği konusunda anlaşmaya varmıştır. Bundan dolayı Müttefik Hükümetleri aynı yılın sonunda sağlık delegelerini, bu iki grup sorun (eski kuruluşun tasfiyesi ve yenisinin kurulması) ile ilgili çalışmaları yüklenmesi ve her ikisi hakkında öneriler düzenlenmesi için de Komisyon olarak görevlendirmişti. Boğazların iç ve dış kesimlerinin Sağlık Kuruluşlarının Koordinasyonu ve sonuçta bunların birleşme olasılıkları bu Komisyonun çalışma alanı içine girmiştir.

Osman'lı Sahil Sağlık Hizmetleri kendi harcamalarını karşılamakta pek çok zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Savaş süresince önceden gemicilik vergisinden, yolculardan ve hacılardan alınan sağlık gelirleri, hemen hemen yok denecek kadar azalmış ve Türk Hükümeti kuruluşa fonlar temin edememiştir. Mütarekeden sonra, Müttefik Güçler, Hükümetin keyfi bir şekilde sağlık kuruluşun uluslararası özelliğini bozduğu gerekçesiyle bundan böyle, kuruluşun mali desteğinden sorumlu olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Ancak 1919-20 Kışında Osmanlı Hükümeti gerekli fonları bulmakta durmadan artan güçlüklerle karşılaşılıyordu. Bir buhranın sezinlenmesi karşısında Müttefik Yüksek Komiserleri, kendi hükümetlerinden her biri dört aylık bir süre için önceden her ay 25.000 Fr.(Ya da toplam 75.000Fr) ödünç vermeleri için izin almışlardır. Böylesine bir yardım, kesinlikle acil olduğu ve harcamalarda etkin bir kontrolün uygulanması için gerekiyordu. (Karantinaların acil onarımı için 50.000 Fr. avansın tekrar istenmemesi yolunda muvafakat alınmıştır).

Nisan sonlarında, kuruluşa bu mali yardımın yapılması zamanı gelmişti. Fakat parafenin uygulanacağı günün arefesinde Türk Hükümeti, mali yardımdan ayrılmaz olan kontrolü kabul etmektense, kuruluşu sadece çökmekten kurtaracak bir miktarda yani ayda 10.000 TL. destek yapmaya söz vermiştir. Bu toplam para (düzensiz ve zamansız olarak) altı ay için ödenmiştir. Fakat, bu süre sonunda kesilmiştir.

Diğer pek çok kuruluş gibi, Sağlık Kuruluşuyla da ilgilenilememiş ve Müttefik güçlerin mali yardımlarının gerekliliği kabul edilmiştir. Aralık'da, Bab-ı âliye, yukarıda kısaca anahatları anlatılmış olan Yardım Planının 1 Ocak 1921'de başlayacağı hakkında bilgi verilmiştir. Ancak, son anda, Türk Hükümetinin bazı şartlar ve bilhassa Müttefik Yardımlarının kendi tarafından telafi edilmesi yolunda yaptığı itirazlar yüzünden bir gecikme olmuştur. Onlara, bu durumun diğerleri ile birlikte kabul edilmesi gerekliliği bir daha anlatılmıştı. Sağlık vergisi tekrar kabul ettirilmiş, Türk banknotunun hızlı düşüşünü karşılamak için vergiler beş katına çıkarılmıştır.

Dahill veya Kent Sağlık Hizmetleri

Yukarıda açıklandığı üzere, bu kuruluş İngiliz Sağlık Hizmetleri Müdürünün

Başkanlığında Dahili Müttelik Sağlık Komisyonunun gözetimi altındaydı. Kraliyet Ordusu sağlık Hizmetlerinden bir Subay (Binbaşı Habson) şehir sağlık komiseri olarak atanmıştır.

Bu sıradaki Türk Halk Sağlığı Kuruluşu, iki yönetimden oluşmaktaydı, bunlardan birisi Hükümete, diğeri de Belediye'ye aittir. Bunların işlevi kesin belirlenmemiş, birbirine karışmıştır. Bu kuruluşlar sağlık komiserinin başkanlığındaki memurlarla ve yukarıda belirtilmiş olan müttelikler arası Komisyonun kararlarını uygulamakla yükümlendirilmiştir.

İngiliz yetkililerinin Belediye Sağlık Hizmetleri gözetimini yüklenmelerinden sonra, İstanbul'un sağlık işlerinde dikkate değer gelişmeler olmuştu. Sokaklar o güne kadar olduğundan daha temizdir. Yolların ve kanalizasyonların onarılmasında bir hayli mesafe katedilmiştir. Dezenfekte istasyonları ve yıkama merkezleri kurulmuştur. Salgın hastalıklarla etkin bir şekilde mücadele, zührevi hastalıkları kontrol etmek, daha iyi mezbahaneler açmak, halk sağlığını düzeltici kanun ve kurallar geliştirmek, ehliyetli doktorları kayıt altına alarak, Tıbbi uygulamayı düzenlemek ve ehliyetsizleri cezalandırmak, anolojik metodlarla kimyacı ve eczacıları denetlemek için girişimler yapılmıştır.

Mali İşler

İşgal edilen bölgelerde Mütteliklerin bekledikleri mali gelir gerçekleşmiyordu. Zira bir taraftan mali kargaşa dolayısıyla vergiler toplanamıyor, diğ taraftan da harcamalar bir türlü kısıtlanamıyordu. Türk Hükümeti de ödemeleri erteleyeceğini daha önceden açıklamış bulunuyordu.

Ayrıca İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgali yalnızca İstanbul Hükümetini sadece en zengin bölgesinden ve en önemli ticaret limanından yoksun bırakmamış, aynı zamanda başka yerde belirtildiği gibi, Müttelik işgali altında bulunan bölgeler hariç tedricen büyüyen ve Anadolu'ya kadar uzanmış olan Milliyetçilik hareketini hızlandırmıştır. 1920 nin Yaz başlangıcında, Merkezi Hükümet, bütün merkeze bağlı yönetimlerin giderlerini karşılaması, deniz ve kara kuvvetlerinin 20.000 kadar işsiz subayına gereken ödemeleri yapması ve iade edilmiş binlerce savaş esirlerine verilecek yaşeyi temin etmesi gerekirken, İstanbul, Trakya ve Kuzey-Batı Anadolu dışında, kalan yerlerden vergi alamıyordu(1). O zaman İstanbul'daki aylık harcamanın 3.500.000.- TL, gümrük ve doğrudan vergilerden ele geçen miktarında, 1.500.000.- TL. olduğu hesaplanmıştır. Fakat Yunan ordularının Anadolu'da devamlı ilerlemeleri, 1920 Temmuz sonlarına doğru Trakyayı işgal etmeleri, Merkezi Hükümeti İstanbul'un hemen komşu bölgeler dışında kalan yerleri üzerindeki gelir denetiminden yoksun bırakmıştır.

1919 yılının ilk yarısında, Maliye Nazırı Harbiye Nazırı ile birlikte, savaş sonrasında acilen kullanılmak üzere biriktirilip, hiçbir zaman bütçeye dahil edilmeyen, ne kadar olduğu bilinmeyen, birkaç milyon Türk Lirası tutarında olduğu sanılan, bir yekünden gelir eksikliklerini tamamlayıp acil harcamaları

1-Vedat ELDEM, "Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar 8-10 Haziran 1973"Ankara, 1975. s.399

karşılamaya devam edebilmiştir. Bu bitince, Bab-ı âli, Yüksek Komiserlere Duyun-u Umumiye idaresinin ve Osmanlı Bankasının kredi vereceklerini anlatıp bundan yararlanabilme izni konusunda aracı olmalarını veya gümrük vergilerinde, hazineye daha yararlı bir sistem değişikliği sağlanması için bir dizi öneride bulunmuştur.

Balkan Savaşından sonra, Paris'te toplanmış olan Mali İşler Konferansının Avrupa'da Türkiye aleyhine toprak kazanmış devletlere yılda 1.500.000.-TL. tutarında ödeme yapma yükümlülüğü yolunda kabul ettiği prensip uyarınca, Duyun-u Umumiyenin 12.000.00.- TL. tutarında ödeme yapma yolundaki iddiası yerine getirilemedi. Ve görüldü ki Türk Hükümeti tarafından tutulan veya el konulan Duyun-u Umumiye gelirleri ve mülkiyetindeki kayıtlar, Yönetim Konseyinin elindeki fonlar, senet sahiplerinin yabancılara ait kuponları Türk parasındaki hızlı düşüşten dolayı ödemeye yeterli değildi ve Türk Maliye Nazırının elinde bulunduğu ve verimsiz olarak kullanıldığı sanılan büyük miktarlar mevcut değildi.

Böyle bir ödemenin Türkiye ile yapılacak sulh anlaşmasının uygulanmasına kadar askıda tutulması, Paris Konferansındaki, Müttefik temsilcileri tarafından Osmanlı Bankası, Paris ve Londra Heyetlerine bildirilmiş, Osmanlı Bankasının statüsü gereği, hazine için, her yıl önceden, 1.500.000.- TL. ödenmesi için baskı yapılması yolundaki istek kabul edilmemiştir.

Mütarekenin imzalanmasından sonra geçen süre içinde, zaman zaman Bab-ı âli, meşruluğu Müttefik güçlerince hiç tanınmamış olan ithalat vergilerinde belirli bir tarife göre artış yapmak, ya da sıra ile düzgün uygulanması halinde, gümrük gelirlerini önemli bir ölçüde artıracak olan **Ad Valorem**(1) sistemine dönmek için izin istemiştir. Belirli bir tarifeye göre, vergileri artırmak için iznin meşruluğunu benimseyen birinci seçeneğe karşı, Müttefik Yüksek Komiserleri katı ve uzlaşmaz muhalefette bulunmuşlardır. Diğer taraftan, devamlı olarak Bab-ı âliye savaş öncesi uygulanan **Ad Valorem** sisteminin, Müttefik devletler hükümetinin yegane tanıdığı tek sistem olduğunu ve gerçekte gümrük vergilerinin toplanmasında meşruluğa dönüş olan bu yeni düzenlemeye hiçbir itiraz olmayacağını bildirmişlerdir.

Ancak I. Cihan Savaşından sonra, gümrük memurlarında meydana gelen azalma ve moral çöküntüsü neticesi, bu sistemin memnuniyet verici bir şekilde tatbik edilmesindeki güçlüğü ileri sürerek, Bab-ı âli bu istikamette hiçbir girişimde bulunmamıştır. Son olarak da, ithal mallarındaki büyük artışı ve Türk parasındaki düşüşü gözönüne alarak vergileri beş katına çıkarma isteğini, yani, mevcut tarifenin yükseltilmesi izni için inatla isteğini tekrarlamıştır. Bu ölçünün, Ankara Milliyetçi Hükümeti tarafından kontrolü altında olan yerlerde benimsemiş olduğunu görmek ilginçtir ve bu gerçek belki de Bab-ı âlinin konuya ilişkin tutumu ile ilgilidir.

Dış ticaret açısından sorun daha ağır olmasına rağmen, Türk hazinesine daha elverişli olan ithalat vergilerinde **Ad Valorem** sistemine dönüşünü önermeleri yanı sıra, Yüksek komiserler Türk maliyesinin karşılaştığı güçlükleri kabul ettiklerini ve Müttefik Hükümetlerinin onayı olmaksızın, Mütarekeden sonra

---

1-Ad Valorem, Malın fiyatı üzerinden vergi almak demektir.

kabul ettirilen petrol, şeker, kahve ve çay üzerindeki kanunsuz israf vergilerinin toplanmasına ve toplam gelirlerin yuvarlak rakamlarla diğer bütün ithal malları üzerinde belirli tarife altındaki gelirlerin toplamına eşit olan gelirlere karşı herhangi bir itirazdan kaçınarak, taahhütlerini yerine getirmede, Bab-ı Âli'ye yardıma hazır olduklarını bildirmişlerdir. Aynı zamanda, Bab-ı Âli'ye, savaş sırasında piyasayı tekellerinde alarak ve vurgunculukla büyük servetler elde ettikleri iyi bilinen hiçbir zaman halk gelirlerine katkıda bulunmaya yöneltilmemiş, İttihat ve Terakki Hükümeti üyelerinin ve ortaklarının savaş kazançları(1).üzerine bir vergi koyarak bütün batılı güçlerin uyguladığı örneğin tatbikini önermişlerdir. Bu öneri, üzerinde çalışmaya koyulan Bab-ı Âli, Yüksek komiserlerinin adli danışmanları tarafından incelenince onları, bunun kendi milleti için uygulanmasının zorluğu ve hazırlıkları, yasal ticarete ve endüstride büyük hoşnutsuzluk yaratacağı için, müttefiklerin teklifi yerine getirilemedi.

O sırada, Maliye Nazırı, Türk günlük yaşamını karşılamak için, halen Hükümete milyonlarca kredi sağlayan "Osmanlı ve Ziraat Bankası" fonlarından 1.350.000.-TL. , Öksüzler fonundan (Caisse des Orphelins) da 400.000.- TL. ödünç alarak ve tedavüldeki Türk parası üzerindeki ilk çıkacak küçük pürüzleri karşılaması için, Osmanlı Bankasında biriktirilmiş olan 800.000.- TL.kadar miktarı çekerek, her zamanki müsrif borçlanmaya başvurmuştur. Bunun yanısıra, Hazinesin 500.000.- TL. tutarındaki gümüş parasını Osmanlı Bankasına satarak kullanmışlar ve daha önceki bir yazılı anlaşmada konuya ilişkin borçlarla beraber dahil olmasına rağmen Duyun-u Umumiye'nin gümrük vergilerindeki payını, kendi amaçları için alıkoymuşlardır. Bu ve benzeri hareketlerle, Damat Ferit Paşa Hükümeti ödemelerin durdurulmasını erteleme yolunu tutmuş ve hatta büyük miktarlar hacayarak Kemalist harekete karşı savaşmak için, birtakım kuvvetler düzenlemeye yönelmiş, bunda da etkisiz kalmıştır.

1920 yılı Yaz sonlarında mali durum ümitsiz bir hale gelmiştir. Müttefiklerce, sonuçta harb tazminatı olarak isteyecekleri meblağın bir kısmını güvence altına almak gerekçesiyle, satışını yasakladıkları, Devletin çeşitli kuruluşlarında ve özellikle Harbiye ve Deniz Nazırlığında bulunan çeşitli malzeme stoklarını, o zaman, Bab-ı Âli, Müttefik Hükümetlerine başvurarak elden çıkarmak için, izin istemiştir. Bu istek kabul edilmiş ve Sevres antlaşması uyarınca kurulan Mali Komisyonun onayı ile Müttefikler tarafından düzenlenecek bir geçici mali komisyon kontrolü altında 2.000.000.- TL. tutarındaki malzemenin satışı için izin verilmiştir. Bu durum, Damat Ferit Paşa Kabinesi tarafından tereddütsüz kabul edilmiş, bunun izinli stokların satışından artacak fonlara hasredilmeyip aksine devletin diğer gider ve masrafların, da kapsayacağı belirtilmiştir. Duyun-u Umumiye Kurulunda bulunan Fransız, İngiliz ve İtalyan delegeleri geçici kontrolü üstlenmişlerdir.

Bu geçici Kontrol Komisyonu Eylül sonlarında kuruldu. Duyun-u Umumiye idaresinin ajanları derhal Gümrüğe ve Maliye Nazırlığına atandı. Onsekiz ay öncesinde görevlendirilen, Türk Satış komisyonunun, depoların sayısı ve içindeki malların durumu ve değeri hakkında bilgisiz olduğu görülmesi üzerine,

---

1-Eldem, Ay.es., s. 395 "Harp Kazançları Vergisi". 25 Ekim 1920'den, 1925'e kadar devam etmiştir.

araç ve gereçlerin depolandığı bu sayısız yerlerin envanterini hazırlaması için bu Komisyon görevlendirilmiş ve stokların elden çıkarılması için düzenlemeler yapılmıştır. Ancak satışlar çok yavaş olduğundan ve bazı malların satışı İstanbul'da yapılamadığından Eylül aylıklarının ödenmesi için Osmanlı Bankası ve Milli Türk Bankası(1) (National Bank of Turkey)'ndan satışlar yapıldıktan sonra ödemek üzere, malların güvenliği için, önceden 800.000.- TL. avans alınmıştır.

Geçici Kontrol Komisyonu, sınırlı olanaklardan istifade etmesine rağmen, çalışmasının ilk ayı içinde nisbeten olumlu işler yapmıştı. Fakat Damat Ferit Kabinesinin 16 Ekim 1920'de istifasından sonra, yeni Maliye Nazırı Reşit Bey, selefinin yaptığı anlaşmaları tanımama ve Eylül sonlarında saptanan kontrol şartlarını uygulamaya karşı bir tutum almıştır. Nazır ve Komisyon arasındaki başlıca ayrılık noktaları şunlardır:1-Bütün gelirlerin Osmanlı Bankasında belirli bir hesap altında toplanması, 2-kamu düzeninin devamı ve gelirlerin toplanması için elzem olan bazı hizmetlere yapılacak ödemenin önceliği ilkesinin yerleştirilmesi, Reşid Bey stokların satışından meydana gelen fonlar üzerinde sadece Komisyonun kontrol otoritesini kabul etmiş ve ekonomik durumla uzun zamandan beri hiçbir ilişkisi kalmamış olan bütçe gelirlerinin uygun olarak pro-rotâ üzerinde ısrar ederek herhangi bir idareye yapılacak ödemelerde öncelik tanınmasına karşı koymuştur.

Reşit Bey'in engelleyici ve Maliye Nazırının lüzumsuz harcamaları azaltma ve eldeki kaynakları daha iyi kullanması veya yenilerini meydana getirmek için bir girişimde bulunmaması sonucunda Geçici Mali Komisyon 1920 Aralık ayı sonunda, mali durum hakkında Ekim'deki rapordan çok daha az iyimser bir rapor vermeye zorlandı. Osmanlı Bankası ve Milli Türk Bankasının 25 Ekim'de verdiği 800.000.- TL. lık ödünç para Eylül aylıklarının tamamının ödenmesine olanak sağladı ve Ekim ödemelerini de başlattı. Ancak bunlar, Müttefik Hükümetlerin 2.000.000.-TL. tutarına kadar yetkili kıldığı satışları etkileyen yavaşlık yüzünden stokların yetersizliği karşısında daha fazla ödünç vermeyi reddettiler.

Bunun için, 1.200.000.- TL. tutarındaki ek borçları için, bir yan garanti olarak, Türk Hükümeti tarafından Osmanlı Bankasında biriktirilmiş olan altın şeklindeki eşyalardan 252.000.- TL. lık miktarı kullanmak için ayrıca izinisteğinde bulunulmuştur. Ancak bu, geçici Mali Komisyonun üzerinde ısrar ettiği denetim koşullarının kabulü ile bağlantılı olarak onaylanabilirdi. Buna rağmen Reşid Bey direnmesini yıl sonuna kadar sürdürdü, ve Maliye Nazırlığı görevinden istifa etti

31 Aralık 1920'de aylıklara göre Osmanlı hazinesinin zararı şöyleydi.

Ekimde Ödenmeyen Aylıklar	: 400.000
Kasımda Ödenmeyen Aylıklar	: 1.630.000
Aralıkta Ödenmesi Gereken Aylıklar ..	: 1.862.000
Toplam	: 3.892.000

1-A.Gündüz ÖKÇÜN, "Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler - Tartışmalar 8-9 Haziran 1

Buna ilaveten, ordu müteahhidlerine ve diğer kredi verenlere ödenemesi gereken 3.000.000 ile 5.000.000.- TL. kadar ivedi borç vardı.
Aylık gelirleri ise kabaca şöyle tahmin edilmekteydi.

Gümrükler	:	650.000
Istanbul Vilayeti Gelirleri	:	300.000
Çeşitli Gelirler	:	<u>50.000</u>
Toplam ..	:	1.000.000

O sıradaki aylık masraflar şöyle idi:

GenelHarcamalar.....	:	1.104.400
Aylıklar.....	:	1.819.000
Toplam ...	:	2.923.400

Ankara Hükümetinin masraflarına ait kesin bilgiler elde olmamakla birlikte, yılda 50.000.000.-TL. (1) arasında değişiyordu. Buna göre iki Türk Hükümeti yolda 90.000.000.-TL. harcamaktadır. İstanbul'un bunda hissesi % 40 dır ve koşullar devam ettikçe de açığın ayda 2.000.000.-TL. ye çıkması kaçınılmazdır. 1 Ocak 1920'den sonra Türk parasında meydana gelen düşme yüzünden alım gücü % 40 oranında düşerken ve yukarıda bahsedildiği üzere olağanüstü gelirlerin azalması da kaçınılmazdı.

Ticari Durum

1919 yılı süresince, Türkiye'de ticaret genel patlama halindeydi, hem toptancı hem de perakendeciler tarafından büyük kazançlar sağlandı.

1920 yılının ilk aylarında dünya pazarlarında, malları sürükleyen yüksek fiyatların yankıları Mütarekeden sonra henüz görülmemiştir ve ilk üç ayda ticaret canlı idi. Bir önceki yıldan, cesaret alan ithalatçılar, mallarını teslim alırken, büyük-küçük tüccarlar bunlara ödeme yaptıklarında güçlükle karşılaşmakla birlikte, isteklerini bu pazarın normal kapasitesinin en son limitine kadar artırmışlardır. Buna ilaveten, 1920 Baharı başlarında General Denikin'in Güney Rusya'daki yenilgisinin duyulması ticaretin her türüne ters bir etki yapmıştır. Kendinden

sonra gelen, gönüllü ordunun baş komutanı General Warngel'in göz kamaştırıcı başarıları da durumu düzeltememiş ticaretin canlanması için beslenen bütün ümitleri ortadan kaldırmıştır.

Türkiye'ye gönderilen büyük miktardaki mallar aslında önce İstanbul'daki gümrük depolarına yerleştirildi. Güney Rusya'ya gönderilmek istenen mallar İstanbul'da farkedilir bir izdihama yol açtı ve toptancı depolarının hemen hepsi mallarla dolup taşıtı ve kısa süre için kredi vermiş olan bankaların bazıları, bu durumdan bir hayli faydalandılar.

Burada, normal bir ithalatçının meşru ticareti dışında en kolayından bütün pazarların büyük spekülatif ithalat işlerinde bilgisi olmayan birtakım kişilerce sürekli kabaran bir iç pazar vardı. Bir metal tüccarının ipekli kumaş ya da bir tekstil firmasının boya veya yağ, bir tüfekçinin lioleum satması hiç de yadırganacak birşey değildi.

Mayıs ayı boyunca ticaret hayatı, İstanbul Hükümetine karşı Anadolu'daki Milliyetçi ayıklanmanın gelişmesi yüzünden oldukça kötüleşti. Milliyetçiler Mart ayında, Anadolu Demiryolu'nun Haydarpaşa'dan İzmit'e kadar olan kısmı dışında kalan bölümlerini ele geçirdiklerinden İstanbulun iç kısımlarla yaptığı ticaret durma noktasına gelmişti. Bu tarihten kısa bir süre sonra, Marmara ve Karadeniz sahilindeki kasabalar haydut çeteleri ya da Kemalist kuvvetler tarafından işgal edilmiş ve İstanbul'a yapılan ticaret durmuştur(1).

1920 yılının başlarında, Avrupa'da görülen mallarda da yüksek ve artan fiyatlar görününde tutulursa bu koşulların lokal etkileri ilk anlarda ciddi bir şekilde hissedilmediği anlaşılır. Yerel pazarlar kapanmış olmasına rağmen, tüccar kesimi bu durumların geçici olduğunu ümit etmekte ve buna inanmaktaydı. Genel olarak, barışın yakın olduğunu ve iç pazarların yeniden açılmasının bir rahatlama getireceği düşünülüyordu. Öte yandan, Avrupa'daki artan fiyatlar karşısında, daha önceden satın alınmış olan stoklar, bu malların alındığı yerlerdeki fiyatların yükselmesi yüzünden kârlı bir yatırım olmuştur.

1920 Yaz aylarında ithalattaki duraklama sebebiyle, eşyalar, özellikle İstanbul'daki tekstil ürünleri İngiltere'ye göre ucuz olduğundan % 30 kar oranıyla tekrar İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Aynı zamanda, Manchester ve başka yerlerden İstanbul pazarlarına gönderilmesi düşünülen sayısız siparişler iptal edilmiştir. Mısır Şirketleri yaz aylarında, aslında İngiltere'den ithal edilmekte olan ancak o sırada İngiltere'den daha ucuz olarak satın alınabilen, Manchester ürünlerini satın almaları için İstanbul'a ajanlarını göndermişlerdi.

Sonbaharda dünya pazarlarında görülen kriz yanında, Nisan'da doruk noktasına ulaşan iç pazar fiyatlarının artan bir süreyle düşmesi ve yıl ilerledikçe barış ihtimalinin azalması yüzünden Sonbahar başlarında gümrüklerde ve İstanbul'da sayısız depolarda büyük miktarlarda her türden mal bulunmaktaydı.

Politik ortamın sonucu olarak yılın büyük bir bölümünde Anadolu ile bütün ticaret, İnebolu, Antalya ve Doğu hududunda bir tür sınırlı ticaret dışında son

---

1-Tayyip Gökbilgin, " Millî Mücadele Başlarken" Cilt. 1., Ankara 1965, s. 130-1

buldu(1). Fakat İstanbul'daki büyük firmaların çoğu, karşılaşmış oldukları güçlükler nedeniyle Anadolu ile bütün ticari muamelelerini kesmişlerdi. Mallarını göndermeye alıştıkları Yunanlı ve Ermeni satıcılar mallarının ulaşmasından önce muhtemelen parasız kalmış veya kaçmış olabiliyordu. Buna ilaveten dağlarda yaşayan köylüler, kırsal araziye tedirgin eden haydutların korkusundan kasaba pazarlarına alışverişe gelmeye cesaret edemiyorlardı.

1921 Ağustos ayında, Marmaranın her iki tarafında, Yunan, ordusu tarafından Milliyetçi buyruğundan kurtarılmış olan bazı limanlar İstanbul'la tekrar ticarete başladılar. Mamafih, bir miktar ihracatçı, Yunan ordusunun hazırlanması için gerekli olan bütün yiyecek maddelerinin ihracı üzerine askeri yetkililerinin koymuş oldukları kısıtlamalar nedeniyle, ya Trakya'dan ya da Yunan birlikleri tarafından işgal edilmemiş Anadolu bölgesinden İstanbul'a ulaşmayı başarmışlardır.

Her zaman rizikolu sayılmışsa da General Wrangel'in ordusunun son yenilgisinden önce, Kırım ile İstanbul arasında sınırlı bir ticaret sürüyordu. Ancak, tüccarlar daha Eylül ayında bile, bu yöndeki münasebetlerinde çok ihtiyatlı idiler ve Kasım ayında da gönüllü ordusu tam yenilgiye uğrayınca bu ticari yol tamamen terkedildi.

Sayırsız şirketler, boşaltmaya fırsat bulamadıkları ve sonuçta Bolşeviklerin eline geçen, hem Sivastopol hem de diğer komşu kasabalarda satış bekleyen büyük stokları olduğundan bu olaydan etkilenmişlerdi. Aynı zamanda, bu firmaların İstanbul'daki depolarında Kırım'a gönderilmek üzere gemilere yüklemeyi bekleyen büyük stokları da bulunmaktaydı. Çok büyük zarara uğrayan

bu tüccarlar kayıplarını telafi yolunda pek az ümitliydi. Hem Wrangel ordusunun yenilgisi hem de Türkiye'nin iç kesiminin büyük bir kısmını Mustafa Kemal Komutasında Milliyetçi ordu tarafından kontrolü yüzünden ortaya çıkan riskli sonuç, Türkiye'deki ticareti hemen hemen tamamıyla durdurmuştur.

Bununla birlikte, yerel tüccarın dayanma gücü çok fazlaydı. Yenilgiyi ve hatta zarara ugramaya katlanıyorlardı. Alacaklarını normal bir ortama gelinceye kadar ertelediler. Bu durumda, yerel bankalar ve bankerlerden büyük destek gördüler. Mevcut buhran çok ciddi olmakla birlikte büyük iflaslar meydana gelmemiştir. Bu durum bir dereceye kadar bir önceki yılda yapılmış olan büyük kazançlarla desteklenmiş ve Türkiye'deki bütün ihraç malları tükenmişti. Milliyetçi Hükümetin kısıtlamaları ve nakliye güçlükleri yüzünden İstanbul'a çok az miktarda hammadde bile gelmiyordu. Doğal sonuç olarak, Anadolu'da Türk ürünlerinden meydana gelen stoklar çoğaldı ve bu yüzden fiyatlar Anadolu'da Başkentten çok daha düşük idi. Yıl sonuna doğru, ağır vergi ve ulaşım resimleri ödedikten sonra, İzmir ve İstanbul'a bazı küçük sevkiyat oldu. Ancak bunun ekonomik açıdan sonucu önemsizdi. İthalat da çok azaldı. Gerçekte, sayısı çok az da olsa bazı yiyecek ve lüks maddeler dışında hemen hemen hiçbir mal İstanbul'a geleliyordu.

Gümrük depolarında ve özel depolarda, o zaman ithalatta meydana gelen fazla mal akımını karşılayabilmek için, bahar sonlarındaki izdiham Ağustos ayında

---

1-Edward Reginold, "Turkish Foreign Policy 1918-1947 Cenevre, 1976 s. 76.

1921 den önce, İtalya ile Türkiye arasında tek yanlı olmasına rağmen Antalya Limanından ticaret sürdürülmüştür.

büyük bir ölçüde giderilmişti. Duruma hiç de lehte olmayan kambiyo işlemlerine rağmen Romanya ve Bulgaristan'la sürdürülen kısıtlı ticaret, kısmen de yerli firmaların Türkiye'nin ticari durumunu görmemeleri ve ithalatın önemli ölçüde azalmasına yolaçmıştır. Bununla beraber aslında Anadolu pazarları için düşünülen ve ancak çok lüks olmayan geniş eşya stokları İstanbul'da bulunuyordu. Bunlar ucuz Manchester ürünleri ve madeni eşyalar, çay, ucuz giyim eşyası, potinler, bazı kimyasal maddeler ve benzeri şeylerden meydana geliyordu.

Şubat ayında, Türk gümrük yetkilileri tarafından bir yıl bir gün'den fazla gümrüklerden çekilmemiş olan malların açık arttırma ile satılacağı ilan edildi. Bunların tutarının 150.000.- TL. aşacağı hesap edilmişti. Bu Mütarekeden sonra yürürlükten kalmış olan 1858 tarihli bir yasaya göre yapılıyordu.

Mart sonunda, Gümrükler Genel Müdürü, bu tür mallarla ilgili, hazırladığı listenin kısa bir sürede hazır olacağını ve satışların bir ay sonra başlayacağını ilan etti. Bu İngiltere'de de yaygın bir şekilde ilan edildi. Ancak sonra Türk yetkililerin ilgisizliği yüzünden hiçbir satış yapılmadı.

Yıl sonunda Türkiye'de fiyatlardaki anormal düşüşler nedeniyle İngiliz tüccarlar sermayelerinin hiç olmazsa bir kısmını kurtarabilmek için açık arttırma ile ve fatura fiyatlarının çok altındaki fiyatlarla stoklarını eritmek için uğraşmaktaydılar.

Aralık ayında, İstanbul'daki stokların en azından 5.000.000.-TL. tutarında olduğu tahmin ediliyordu. Ancak diğer bazı güvenilir kaynaklar bunu 12.000.000.-TL.ye kadar çıkarabiliyorlardı.

Bu durumdan yalnız malı alanlar değil, buna ilaveten birçok bankalar, özellikle İtalyan Bankaları zarar görmüşlerdir.

Özellikle, geniş bir şekilde spekülatif ticarete yönelmiş olan bu bankalar, yılın başında tüccarlara onların kabarık faturalarını gözönünde tutmayan küçük miktarda bir ihyat akçesi ayırarak büyük miktarlarda ödünç paralar vermişlerdi. Durumdaki değişiklik nedeniyle, tüccarlar teslimatın çoğunu alamadılar. Sonuç olarak, Bankaların elinde kalan ve değerlerinden daha az tutan, balya, balya mallardan bankalar zarar etmiştir.

Ticaretin bu düzensiz durumu dolayısıyla, birçok yerli firma mallar geldiğinde bunları teslim almayı reddetmiştir. Tazminat için başvurulacak hiçbir ciddi mahkeme yoktu. Sonuçta teslim eden, elinden gelenin en iyisini yapmak zorundaydı. Ya zararına satış yapacaktı ya da onları başka bir yere gönderecekti.

Yıl boyunca, mali durum ticarete oranla daha bir düzensizlik göstermiş ve Aralık ayında tam bir çöküntünün eşğine gelmiştir.

Bu zaman süresince değişiklik göstermiş olan yabancı para ve kuruş arasındaki kambiyo oranı tahmin edilemez bir dereceye ulaşmıştır. Bununla ilgili olarak, her ayın ilk günündeki Sterling, Frank, Drahmi ve İtalyan Liretinin kuruş karşısındaki kambiyo değerlerinin değişen miktarlarını gösteren aşağıdaki istatistikler ilginçtir:

Aylar	Sterling	Frank	İtalyan Lirası	Drahmi
Ocak	375 Krş	39.54 Krş	48.33 Krş	26.26 Krş
Şubat	400 "	40.00 "	50.00 "	29.62 "
Mart	405 "	43.78 "	60.00 "	33.75 "
Nisan	450 "	50.64 "	78.26 "	40.91 "
Mayıs	470 "	55.30 "	85.45 "	36.15 "
Haziran	425 "	51.58 "	73.91 "	35.41 "
Temmuz	413 "	47.70 "	65.66 "	32.62 "
Ağustos	416 "	47.21 "	69.88 "	32.24 "
Eylül	422 "	51.06 "	76.80 "	32.70 "
Ekim	423 "	52.24 "	83.33 "	34.26 "
Kasım	450 "	54.22 "	93.60 "	38.78 "
Aralık	460 "	58.06 "	95.79 "	43.61 "
24 Aralık	600 "	-	-	-

Şuna da işaret edilebilir ki, bu oran sürekli olarak % 30'luk bir sınır içinde dalgalanmış ,ay içinde bile bu dalgalanma sürmüştür. Ortaya çıkan doğal sonuç, ticareti son derece kötüleştirmiştir. Zira siparişte bulunan tüccarlar, siparişleri geldiğinde paradaki değişikliğin karlarını tamamen ortadan kaldırıp hatta onları ciddi bir kayba sokup sokmayacağından hiçbir zaman emin olmamışlardır.

Temmuz ayının ilk haftasında halk İstanbul'daki bankalardan toplu para çekme talebinde bulunmuştu. Buna temelde barış antlaşmasının mali hükümlerinin yanlış anlaşılması neden olmuştur. Bankalardaki özel hesapların Türklerin savaş tazminatlarını ödemelerinde kullanılacağı yolunda yanlış bir kanı yayılmıştır. Bunun üzerine Müttefik Yüksek Komiserleri derhal önlem almış ve gazetelerde bu söylenti için bir tekzip yayınlanmıştı. Bunun etkisi ise hemen görülüp panik sona ermişti.

Daha önceden işaret edildiği gibi Eylül ayında, Sterling 420 kuruşken yıl bitmeden 600 kuruşa yükselmişti. Türkiye'ye giren ve Müttefik Yüksek Komisyonları tarafından bazı orduların masrafları için kullanılan az miktardaki Sterling, Frank, Dolar v.s. istisna edilecek olursa, bu dönemde sağlam döviz elde etme yolu hemen hemen hiç yoktu. İhracat neredeyse son bulmuştu ve yalnızca ayda birkaç bin Sterling tutan keçi kılı, ipek ve halı gibi mallardan oluşmakta idi. Türk kömürünün ihracat yasağı Aralık ayında kaldırılmış ancak çok düşük fiyatla gelen İngiliz kömürleri yüzünden satılamamış, ve bu yüzden pek çok firma ağır zararlara uğramıştı.

Istanbul bu kriz sırasında, hemen hemen tümüyle dışardan getirilen yiyecek maddeleriyle ayakta durabiliyordu. Tahminlere göre, nüfusun beslenmesi için, yalnız un, şeker ve çay için ayda 1.000.000.-TL. ye ihtiyaç vardı. Para şu ya da bu biçimde sağlanmak zorundaydı. Ve doğal olarak bu durum Türk parasında ciddi düşüişlere yol açmıştır.

Bir de Rus mültecileri İstanbul'a, hem İlkbahar hem de Kasım ayında gelerek zaten kiritik olan mali durumu daha da ağırlaştırdı. Bu Rus mültecileri Beyoğlu'nun her yerinde lokanta, kabare, tiyatro ve tefeci dükkanları ve ticarethanelere sahip oldular. Bu durum, kentte zaten var olan tikanıklığı önemli ölçüde artırmış ve parekende fiyatlarını yükselten ek bir faktör olmuştur. Perakendeciler böylece toptancı ticaretinde gözle görülür fiyat düşüşlerine rağmen, yüksek fiyatlarda pazar bulabilmişlerdir.

Yıl sonunda, Türkiye'deki ticaretin topluca görünümü son derecede olumsuzdur. Durum ağır bir kriz görünümündeydi ve her gün büyük zamlar ortaya çıkıyordu. Bu durumun düzelmesinin tek yolu , iş kesiminin açılması ve dahası, Güney Rusya ile barış yapılmasına ve bunun ardından, onlarla yapılacak ticaretin gerçekleşmesine bağlıydı;

Basın

1908'de yani İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra, İstanbul'da pek çok gazete ve dergi yayım hayatına girmişti(1). İşgal Kuvvetleri yetkililerince oldukça sıkı bir sansür uygulamasına rağmen, yani anti-Fransız ve Ermeni ve benzeri yaygın fikir akımları kısıtlanmışsa da (2) Mondros Mütarekesinden sonra da gazetecilik faaliyetlerinde hiçbir düşüş olmamıştır. Gerilim dönemlerinin tümünde olduğu gibi, her türden gazeteler neşriyata başlamış, milliyetçi fikirlerin yayılması ve işgale karşı yazılar gazetelerde yer almıştı. Aralık 1920 de ikisi dışında, yedisi milliyetçi olan, günlük dokuz Türk gazetesi vardı. Bunların en önemlileri Kemalist ve bir dereceye kadar da İttihat ve Terakki sempatzanı olarak çalışan **Vakit**, **İleri**, **İkdam** ve **Akşam** Gazeteleridir(3). **Vakit** ve **İleri** gazeteleri çok sıkı sansüre rağmen, milliyetçiliği yayma konusunda her olanağı sonuna dek kullanıyorlardı.

Peyam-Sabah gazetesi, eski bir gazete olan Sabah ile Ali Kemal Bey'in gazetesi **Peyam**'in birleşmesiyle ortaya çıkmış ve tümüyle Ali Kemal Bey'in yönetimi altına girmişti(4). Bu gazete devamlı olarak Anti Kemalist ve Anti İttihatçı görüşleri yansıtıyordu. Anti Milliyetçi olan diğer bir gazete de sorumluları değişken bir karaktere sahip olan **Alemdar** gazetesi idi(5).

1-Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basını Tarihi**" İst. 1973. s. 123

2-Hıfzı Topuz, **Ay.Es.** Z.131, Sansür Uygulaması Neticesi 25 Aralık 1918 de Yayınlanan, Yeni Adana Gazetesi Fransızlar tarafından kapatıldı.

3-Hıfzı Topuz, **Ay.Es.**,s.122

4-Tayyip Gökbilgin, **a.g.e.s.**232-3

5-Hıfzı Topuz, **Ay.Es.**,s.124.**Alemdar** Gazetesini Refi Cevat Ulunay 1909 da çıkarmaya başladı. Bu gazete hem İttihatçılara karşı hem de Kemalistlere karşı yayım yapıyordu. Gazete kurtuluş savaşından sonra 1922 de kapanmıştı.

Bu Türkçe gazetelerin yanısıra, İstanbul'da günlük altı Rumca gazete çıkıyordu. Elefteros Venizelos'un iktidardan düşmesinden sonra, İstanbul'daki Rumların çoğunluğunda olduğu gibi, Rum basınının tümü ateşli birer Venizelist olarak yayımlarını sürdürüyorlardı. Kral Constantini destekleyen tek gazete fazla ağırlığı olmaya Patris'tir. Anadolunun çeşitli yörelerindeki Türkçe konuşan Rumlar için, Türkçe basılan bir gazete de vardı lakin fazla nüfuzlu değildi.

Dört de Ermeni gazetesi çıkıyordu. Bunların ortak eğilimi, Kilikya'da Fransızların yenilgisinden sonra, İngiliz ve anti-Fransız yanlısı oluşlarıdır. Bunlardan **Yarghır** Sosyalist daha doğrusu Bolşevik eğilimliydi.

Fransızca basılan yerel gazeteler dörde inmiştir, bunlar, **Journal d'orient**, **Bosphore**, ve **Presse du Solr** dir. **Journal d' Orient** 'i **Yahudiler** çıkıyordu ve gazete esas olarak İtalyan çıkırlarına uygun olarak yönetilmekteydi. Yahudilik açısından son Haham Başına karşı çıkan partiyi temsil etmekte ve Siyonizme açısından ılımlı tavır takınmaktaydı. Savunduğu devlet adamı Kont Sforza'dır(1). Fransız gazetelerinin en çok okunanı Pailarres adlı kabiliyetli bir Fransız gazetecisi tarafından çıkarılan **Bosphore**'ydi, Gazete Yunan çıkarları doğrultusunda yayım yapıyordu. Stamboul ise Fransa'nın daha çok mali ve sanayi çıkarlarını gözetken tam bir Fransız gazetesi idi. Geriye kalan "Pressedu Soir", önemi olmayan Rus yanlısı bir tutum izleyen küçük bir gazeteydi.

Tek günlük İngilizce gazete **The Orient News** ise(2)savaş sırasında İngiliz askerleri için, Selanik'te yayınlanan **Balkan News** in bir kolu'dur. Askeri yetkililerce sağlanan basit bazı mali yardımlar dışında, resmi yardıma dayanmaktan çıkmış durumdaydı. Görünüşte İngiltere'yi temsil eden ancak büyük Britanya'nın Doğu'daki sesini yansıtamayan yetersiz bir gazete durumundaydı. Editörü iyi niyetliydi. Ama pek yetenekli değildi. Gazete Yunan yanlısı eğilimdedir. Ancak editörün tek dileğinin Müttefik politikasını yansıtmaya ve İngiliz çıkarlarını destekleme olduğu da anlaşılmaktaydı.

İstanbul'da günlük gazeteler dışında, çok çeşitli dillerde elliye aşkın dergi de çıkıyordu. Bunlar konu olarak azınlıkların politik çıkarları, mizah, ticaret ve tıp'tan dansa kadar çeşitli konuları içeriyordu.

Anadolu içlerinde Milliyetçi Politika doğrultusunda pek çok gazete çıkmaktaydı. Bunlar ana konularda Ankara Hükümetine tamamen sadıktılar. Bazılarında Komünist çeşni vardı, örneğin bir demiryolu merkezi olarak gerçek Bolşevik fikirlerinin yayılması için Anadolu'nun diğer yörelerine oranla daha uygun bir zemin oluşturan Eskişehir'de çıkan **Yeni Dünya** (3) gazetesi idi. Diğer önemli iki gazete Ankara'da çıkan **Hakimiyeti-Milliyet** (4)

1-Harry Howard **The Partition of Turkey**, New York 1966-s.260. Konut Sforza: 1919 senesinde Paris Sulh görüşmelerinde, İtalya'yı Dışişleri Bakanı olarak temsil etmişti.

2-D.B.F.P., cilt IV., s.824

3-Falih Rifki Atay, **Çankaya**, İstanbul 1969. S. 256, Mustafa Suphi Stalin'in güvenini kazanarak **Yeni Dünya** gazetesini çıkardı. Suphi'den sonra gazeteyi Arif Oruç devam ettirdi.

4-Topuz, s. 129, Bu gazete Müdafai Hukuk Cemiyetinin kararlarını duyurmak için 10.1.1920 de Ankara'da çıkartıldı. Yazı İşleri Müdürlüğüne Nizamettin Nazif Tepelenlioğlu getirildi. İlk zamanlar haftada 2 defa çıkıyordu. 6 Şubat 1921'de günlük oldu .

ve **Yeni Gün** dür(1). Bunlardan ilki Mustafa Kemal Hükümetinin organıydı. İkincisi ise, Yunus Nadi Bey'in çıkardığı bir gazeteydi. Ankara'da Sosyalist eğilimli olan bir Milliyetçi Gazete olarak basılmaktaydı. Zaman zaman aşırılıkları görülmekteydi hatta bu yüzden Ankara Hükümetince bir kere de yayını durdurulmuştur(2).

-
- 1-Topuz, s.129, **Yeni Gün** İstanbul'da çıkıyordu. baskı Makinaları bir gecede İnebolu'ya gizlice kaçırılıp, oradan Ankara'ya götürüldü. Cumhuriyetin ilanından sonra tekrar İstanbul'a taşındı. 7 Mayıs 1924'de yerini **Cumhuriyet**'e bıraktı.
- 2-PRO. F.O. 371/6469 , **Turkey Annal Report**, 1929. Horace Rumbold, High Commissioner s.23-37.

SONUÇ

Milli Mücadele o kadar çok ve değişik olaylarla doludur ki, sınırları belli olmayan bir ülke, iki ayrı hükümet, çok cepheli harp, iç harp, ihtilal, bir yandan İmpatordluğun hızla çöküşü, beri yanda yeni bir devletin doğuşu, kısacası iç içe girmiş, birbirinden ayrılması güç, bir uzun olaylar dizisidir.

Herşey olup bittikten sonra söylenenler, yazılanlar, neticeye göre düzenlenmiş açıklamalardır kanısı uyandırabilir, ancak bazı aşık olaylar bunun böyle olmadığını kanıtlamaktadır. İstiklal Harbinin kazanılmasında, ilmi düşünce, askerlik sanatının bilinçli bir şekilde uygulanması ve uluslararası güçdengesinin kısa fasıla ile değişiklik arz etmesinin sağladığı fırsatların iyi değerlendirilmesi en büyük etken olmuştur.

Mustafa Kemal'in Fransızca'yı iyi bilmesi, o günün dünya koşullarını iyi anlamasına yardım ettiği gibi, politik formasyonunun da Bab-ı Âli ekolünün aksine olumlu yolda gelişmesine vesile olmuştur.

Bu dönemde askerlik mesleğinin gereği yerine getirilmiştir. Zira hayatta kalan subaylar ve askerler 1918 senesinden önce çok çetin harplere girdiklerinden bir hayli tecrübe kazanmışlardı. Bir de Türk Ordusunun reorganizasyonu için 1914'den önce Almanya'dan, Fransa'dan ve İngiltere'den getirilen general ve subaylardan müdafaa ve hücum harplerini iyi öğrenmişlerdi.

Bunun yanı sıra, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkıp, derhal büyük bir hırsla Eskişehir'e kadar ilerlemeleri ve orada kendi etnik gruplarının az oluşu, lojistik destek alamayışları, hele 1920'de patlak veren Kral Constantine ve Başvekil Eleptherios Venizelos çekişmesi Yunanistan'ı hasta bir cemiyet haline getirmişti. Bu sebeplerle sağlıklı bir sonuç alması elbette ki beklenemezdi.

Diplomasinin esası, "Güç Dengesine" dayanır. 1914 senesinde Yakın Doğuda artık birbirine rakip olan devletler değil, kararlarına hiç kimsenin itirazı etmek niyetinde ve kudretinde olmadığı bir tek İngiltere mevcuttur. Amma bu, 1919 Mayıs ayından itibaren yavaş yavaş değişmeye başlamıştı.

İtalya Birinci Cihan Harbi içerisinde gizli anlaşmalarla kendisine verilmesi gereken Ayvalık'tan Antalya'ya kadar uzanan bölgeyi alamayıp, buranın politik-ekonomik düşüncelerle Yunanlılara verilmesine kızarak, Mustafa Kemal kuvvetlerine 1920'den itibaren her türlü silah ve bilgi yardımında bulunarak Müttefikleri olan Fransa, İngiltere, Yunanistan ve Amerika'dan öğ almaya çalışmıştır.

Fransa ise 1920 senesinde güneyde Milliyetçilerden acı darbeyi yiyince takip ettiği düşmanlık politikasını acı bir şekilde değiştirerek, dörtyüz seneden beri en geniş şekilde istifade ettiği Akdenizin bu yöresinin kültür ve ticaretinden tekrar faydalanmak için milliyetçilere silah ve diplomatik yardımda bulunmaya başlamıştır.

Rusya, kendisi ihtilal içerisinde olmasından dolayı, Türkiye ile Komünist Enternasyonal'in 1 Mayıs 1919'da yayınladığı bir bildiri ile ilgilenmeye başlamıştır. Boğazlarda ve Anadolu'da ekonomik zihniyete dayalı kuvvetli bir Yunan Devletinin kurulmasını istemiyerek, daha zayıf olacağını düşündüğü Ankara

Hükümetine silah ve para yardımında bulunmuştur. Yalnız bu para ve silahlar, ulaşım zorlukları dolayısıyla hiç bir zaman ihtiyaç anında Türkiye'ye gelememiştir, herşeye rağmen bu paralar daha sonraları iyi değerlendirilmiştir.

Devrin en güçlü devleti olan İngiltere ise, Mondros Mütarekesinden önce ve sonra Türklerin amansız düşmanı idi. 1919 dan sonra da bütün ümitlerini Anadoluyu işgal eden, Yunanlılara ve İstanbul Hükümetine bağlamış idi. Fakat 1921 senesinin ilk aylarında olan Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarından sonra Yunanlılardan ümitlerini keserek, Ankara Hükümetine şeklen de olsa meyletmeğe başlamıştı. 1922 senesinin sonlarına doğru gözlerini Mustafa Kemal'e çevrerek onun sempatisini kazanmağa çalışmıştı. Dostluk ellerini uzatmadığı takdirde, Mustafa Kemal'in kendisini, Rusların kucağına tam olarak atma ihtimalinden çekiniyorlardı.

Kurtuluş savaşının lideri ve yardımcıları, elde ettikleri fırsatları ve imkanları, halka dayanan bir idare ile pekiştirerek Yakın ve Orta Doğunun, yüz ölçümü itibariyle en geniş ülkesini, 24 Temmuz 1923 de yeniden ortaya çıkarmışlardı. Türkiye'deki olayları Büyük Britanya Hükümeti adına Yüksek Komiserleri büyük bir ilgi ve dikkatle izlemişlerdir. Elde ettikleri bilgileri günlük ve yıllık raporlar halinde Hükümetinin Türk masasındaki uzmanlarına sunmuşlardır. Oradaki uzmanlar grubu bu raporların detaylarını ve dünya konjektörünü dikkate alarak Hükümetinin Türkiye politikasını oluşturmuşlardı.

Bütün bunlar 1918-1920 yılları arasında, daha doğrusu İstiklal Savaşının en hararetlı döneminde, özellikle İstanbul'daki durumunun iyi bilinmesi için çok önemlidir. Çalışmanın hacmi içinde yapılmaya çalışılan da buna yöneliktir.

Kısaltmalar ve Bibliyografya

- Akşin :Sina , İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976
Ahmad :Feroz , İttihat ve Terakki (1908-1914) İstanbul 1971.
Apak :Rahmi , 70'lik Bir Subayın Hatıraları, Ankara 1957.
Atay :Faliş Rıfki , Çankaya, İstanbul 1969.
Armstrong :H.J. The Gray Wolf, London 1932.
B.D.F.P. :British Documents On Foreign Policy, First Series, (1919-19397).
Bkz. :Bakınız.
Bayur :Yusuf Hikmet , Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, İstanbul 1942.
Cebesoy I :Ali Fuat , Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953.
Cebesoy II :Moskova Hatıraları, İstanbul 1955.
Davison :Roderic Ravison, Turkey, Washington1968.
Edip :Halide , The Turkish Ordeal, London 1928.
Eldem :Vedat , Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975.
Eroğlu :Hamza , Türk Devrim Tarihi, Ankara 1974.
Esengin :Kenan , Milli Mücadeledeki Hiyanet Yarışı, Ankara 1957.
Evans :Lorance , US. policy and the Partition of Turkey (1914-1918).Baltimore 1964
Goloğlu :Mahmut , Erzurum Kongresi, Ankara 1968.
Gökbilgin :Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarırken, Ankara 1965.
Harris :George Harris, The Origins of Communism in Turkey, California 1967.
Howard :Harry , The Partition of Turkey, New.York 1966.
HT.D. :Harp Tarihi Vesikaları Dergisi No:VII., Ankara 1932.
Hurewitz :J.C., Diplomacy in the Near and Middle East Cilt I, Princeton 1970.
İlgaz :İhsan , Niyazi Bey'in Anıları, İst.1975.
İkdam :İkdam Gazetesi,
İnönü :İsmet İnönü, Ulus Gazetesi
Kansu :Mazhar Müfit , Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I, Ankara 1966.
Karabekir :Kazım , İstiklal Hrbimiz, İst. 1960
Kinross :Lord Kinross, Atatürk, the Rebirth of A Nation London 1965.
Kûran :Ahmet Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1948. İst. 1954
Kurat :Yuluğ Tekin, How Turkey Drifted into First World War, Studies in International History, London 1967.
Kutay :Cemal , Tarih Konuşuyor Cilt II, Ank. 1964
Lewis :Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, London 1961.
MBZCD. :Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi 1920.
Nicholson :Harold , Peacemaking 1919, London 1964.

- Nutuk :Mustafa Kemal'in Nutku
Orbay :Hüseyin rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, No. XV. İstanbul 1964.
- Ökçün :A.Gündüz , Türkiye İktisad Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar 8-19 Haziran 1973, Ankara 1975.
- Özalp :Kazım , Milli Mücadele (1919-22), Ank.1971.
PRO.FO., :Public Record Office, Foreign Office, (İngiliz Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı,
- USPRR., :Paper Relating to the Relating of the US., The Paris Paeece Conterence cilt V.,Washington 1946.
- Rewlinson :A., adventures in The Middle east 1918-22) London 1923.
Reginold :Edward , Turkish Foreign Policy (1918-48), Cenova 1976.
Selek :Sabahattin , Anadolu ihtilali, İstanbul 1976.
Shaw :Stanford , History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Cilt. II, London 1977.
- Smith :Elain Türkiye,:Orging of The Kemalst Movement (1919-1923) Washington 1959.
- Stavrianos :L.S., The Balkns Since 1453. New York 1961.
Times :The Times
Türkgeldi :Ali Fuat i, Görüp-İşittiklerim, Ank.1948.
Tansu :Semih Nafiz , İki Devrin Perde Arkası, İstanbul 1964.
TİHB. :Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Cilt II, Ankara 1965.
TİHB. :Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, ankara 1962.
Topuz :Hıfzı , 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul 1973.
Topuzlu :Cemil , 80 Yıllık Hatıralarım, ist. 1951.
Trumpener :Ulrich , Germany And The Ottoman Empire (1914-1918), Princeton 1968.
- Uras :East , Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1976.
Yalman :Ahmet Emin , Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt II, İstanbul 1969.
Walder :Dawid , The Chanak Affair, London 1969.
Wheeler :John W.Wheeler, Brest-Litowsk The Forgetten Peace March 1918. London 1963.